

Innledning Motstrøms politikk

Björg Seland

Der det utøves makt, vil det også finnes opposisjon – mer eller mindre uttalt, sterkere eller svakere i form og oppslutning. Politisk motstand kommer til uttrykk på ulike vis, gjennom formelle kanaler eller som illegal aksjon. Det er ikke bare kjært barn som har mange navn: Uro, tumulter, reisning, opptøyer, oppstand, oppløp og opprør er ord som er blitt brukt, når øvrighet eller andre grupper i maktposisjon har ment det var nødvendig å gripe inn mot pågående opposisjon ‘nedenfra’.

Sosiologen Sidney Tarrow (f. 1938) har kritisert både historikere og samfunnsvitere for å fokusere ensidig på avgrensede hendelser og bevegelser, og være for lite opptatt av å spore likhetstrekk på tvers av grenser i tid og rom. Han oppfordrer til bredere perspektiver og større oppmerksomhet rundt interaksjon mellom ulike aktørgrupper og ulike gruppers forhold til myndigheter og samfunnselite. Med utgangspunkt i begrepet *contentious politics* søker han å systematisere ervervet kunnskap om opposisjonelle ytringer gjennom lengre tidsrom og i videre geografisk perspektiv. Begrepet er myntet av en annen samfunnsviter, Charles Tilly (1929–2008). Enkelt sagt dreier det seg om politiske framstøt ved aktører som går sammen om å fremme felles interesser i konflikt med den etablerte orden.¹

På norsk kan vi forsøksvis kalle det *motstrøms* politikk. Det kan gjelde mer eller mindre spontane aksjoner, som f.eks. bondeopprør under det dansk-norske eneveldet, eller mer institusjonaliserte former for motstand, som lekmannsopposisjonen Hans Nielsen Hauge reiste innenfor den norske statskirken omkring år 1800. På 1900-tallet kan både venstre- og høyreorientert radikalisme karakteriseres som motstrømspolitikk. I dagens globaliserte verden kan det handle om grupper og organisasjoner

---

1 Tilly, Charles og Tarrow, Sidney (2015): *Contentious Politics*. Oxford University Press.

som målt mot vestlig-liberal standard representerer så vel religiøs som politisk ekstremisme.

I boka *Power in Movement* foretar Tarrow blant annet en analyse av opprørsbølger med utgangspunkt i februarrevolusjonen 1848 (2011: 197 ff.).² I kortform handler det om å studere handlingsmuligheter, handlingsrepertoar, allianser og dynamikk: *Muligheter for handling* må naturligvis ses på bakgrunn av generelle politiske og samfunnsmessige vilkår og den aktuelle historiske situasjonen. *Handlingsrepertoaret* omfatter et sett av kommunikasjons- og samhandlingsformer, generert og nedarvet gjennom kollektiv læring, men også fornyet, tidstilpasset og tillempet lokale vilkår. *Allianser* kan i gitte situasjoner overskride etablerte stands- og klasseskiller, og slik gi styrke til grupper som ville hatt små muligheter til å nå fram alene. Videre må en konstatere at all opposisjonell mobilisering har en tid for vekst og fall, med en *dynamikk* som omfatter tenning og spredning, for så å gå over i en tretthetsfase, eventuelt i radikalisering. I noen tilfeller vil det opposisjonelle miljøet ha ressurser til å leve videre i mer institusjonaliserte former.

Inspirert av slike perspektiver, men uten å forplikte oss til skjematisk tilnærming, søker vi med denne antologien å følge noen linjer gjennom motstrøms politikk i Norge – fra 1700-tallets «opptøyer», via 1800-tallets bonde- og arbeideropposisjon og mellomkrigstidens harde konfrontasjoner til 1970-tallets ungdomsopprør. Da handler det ikke bare om akutte aksjoner, men også om mer langsiktig opposisjonell strategi, organisert innenfor legale rammer. Mot slutten av boka nærmer vi oss vår egen tid, der vi ser til dels ekstreme reaksjoner med bakgrunn i et samfunn som stadig sterkere er preget av flerkulturell utvikling. Romlig holder vi oss på nasjonalt plan, med åpning mot en videre internasjonal kontekst og gjerne med sideblikk til lokale forhold på Agder.

Vi beveger oss altså gjennom et langt tidsspenn, der grunnleggende politiske og økonomiske betingelser er radikalt endret fra bokas første til bokas siste kapittel. Et i overkant dristig prosjekt, kan en innvende. Men vi har selvsagt ikke tatt mål av oss til å gi noen fulldekkende framstilling

---

2 Tarrow, Sidney (2011): *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press.

av opposisjonell tradisjon gjennom 200-300 år. Det vi innenfor gitte rammer kan make, er å presentere avgrensede studier i form av punktnedslag i historiske faser som i særlig grad har vært preget av konfronterende sosial og politisk mobilisering. Hver av disse fasene innbyr til vidspikret behandling. Om forfatterne av denne boka skriver på grunnlag av smalere studier, er det alltid med ambisjon om å sette sine forskningsstema inn i en videre samfunnskontekst.

I Norge markerer Grunnloven av 1814 skiftet fra eneveldig styre til begynnende demokrati. 1700-tallets bondeopprør kan tolkes som uttrykk for allmuens avmakt, men også som handlingsrom med potensial til å påvirke myndighetene. 1800-tallets bondeopposisjon viser mulighetene for å nå fram gjennom parlamentarisk opposisjon. Rundt 1850 ble Thrannerørslas kamp for arbeideres rettigheter kriminalisert – rundt 1950 dominerte Arbeiderpartiet norsk politikk. Dette er linjer som speiler et stadig mer utviklet demokrati. Bakgrunnsbildet er preget av folkevekst og tiltakende industrialisering, som førte til raske endringer i sosiale grunnvilkår. Det politiske systemet åpner i prinsippet for bred folkelig medvirkning. Men fortsatt blir demokratiet utfordret av opposisjon i ytringsformer som til tider kan vekke bekymring for stabiliteten i vår politiske kultur.

I det innledende kapitlet skisserer *Hilde Sandvik* rammene for statsstyret, fra dansk-norsk union og enevelde til selvstendighet og begynnende demokrati, med vekt på grunnleggende vilkår for opposisjon. Hun betoner nok 1814 som tidsskille, men minner om at Eidsvollsgrunnloven bare ga begrenset åpning for folkelig deltakelse. Hun framhever at mye av det gamle nokså sømløst ble videreført til den unge norske staten, både gjennom lovverk og politisk praksis. Et fellestrekk ved opposisjon før og etter 1814 er at de ikke valgte voldelige midler, men argumenterte med lov og rett. Sandvik legger vekt på at rettsbevisstheten og innsikten i lovers betydning er den lange linjen i norsk opposisjonshistorie.

Videre er boka delt i tre bolker. Del I er viet opposisjon under det seine eneveldet, del II gir innblikk i 1800-tallets demokratiseringsprosesser, mens del III omfatter kapitler som behandler motsetninger og konfrontasjoner de seineste ca. hundre år, med nedslag i mellomkrigstiden, på 1970-tallet og i vår aller nærmeste fortid.

Med utgangspunkt i begrepet politisk kultur analyserer *Trond Bjerkås* ulike utslag av bondemotstand under eneveldet. Han setter søkelys på grunnleggende normer og regler som styrte påvirkningsmuligheter og beslutningsprosesser, og på mer allmenne forestillinger om hva som legitimerer makt. Han hevder at bondemotstanden i 1700-tallets Norge var ganske omfattende, og at den – sett fra bøndernes side – var mer framgangsrik enn det som ofte er formidlet gjennom tidligere forskning. Med dette utfordrer han en eldre faglig tradisjon, som i større grad har lagt vekt på maktovergrep i analyse av forholdet mellom øvrighet og allmue i tidlig moderne tid.

Margit Løyland har gjennom Arkivverkets satsing på kildekrift vært med på å legge til rette et rikt materiale fra rettsoppjøret etter Lofthusopprøret (1786–1787). Gjennom sitt bidrag til denne boka viser hun hvordan dette materialet åpner for innsyn i de sosiale og økonomiske forhold som danner bakgrunn for opprøret, og hvordan allmuen forsøkte å nytte den regjeringsoppnevnte undersøkelseskommissjonen til å få øvrigheten i tale. Hun legger også vekt på å vise det komplekse i tidens konfliktstoff. Det dreier seg ikke bare om bønder og allmue i opposisjon mot styresmaktene, her er også skarpe motsetninger mellom borgerskap og øvrighet.

Björg Seland tar utgangspunkt i 1800-tallets parlamentariske bondeopposisjon, der Ole Gabriel Ueland og Søren Jaabæk i hver sine faser trådte fram i lederposisjon. Når det gjelder opposisjonens politiske profil, bygger hun på en omfattende forskningslitteratur, med Halvdan Koht, Arne Bergsgård og Jens Arup Seip som tunge bidragsytere. Når det gjelder organisering, utvider hun feltet til også å omfatte utenomparlamentarisk opposisjon, og trekker linjer fra haugianernes nettverk under det seine eneveldet, via thranittenes arbeiderforeninger rundt midten av 1800-tallet, fram til Jaabæks bondevenner rundt 1870 og til opprettelsen av moderne politiske partier på 1880-tallet.

Utenomparlamentarisk opposisjon er emne også for *Berit Eide Johnsens* kapittel om Thranebevegelsen. Geografisk beveger hun seg på flere plan. Hun behandler bevegelsens generelle historie, men med særlig fokus på utviklingen i Aust-Agder og med en nærstudie av arbeiderforeningen som ble opprettet i Lillesand. Hun minner om at bevegelsens program først og fremst bygde på liberale ideer, men at thranittene kunne profilere seg mer eller mindre radikalt i ulike regioner. Det er vel kjent at Thrane-foreningene på Agder ikke utmerket seg ved radikalisme, verken i ord eller dåd. Johnsens lokalstudie bekrefter dette inntrykket, men viser også hvordan sosial rekruttering og politisk profil speiler samtidens konflikter og utfordringer knyttet til økonomi og levekår.

Etter at viktige liberale krav var innfridd – blant annet kravet om allmenn stemmerett – fulgte en tid med mer avdempede politiske konflikter, før nye fronter hardner til. Mellomkrigstidens politiske motsetninger må forstås på bakgrunn av de dype sosiale og økonomiske endringer som fulgte i kjølvannet av industrialisering, og etterdønninger av første verdenskrig som også kom til å berøre Norge. De skarpeste motsetningene avtegner seg mellom sosialister og en ytterliggående høyreorientert opposisjon, som på 1930-tallet hentet inspirasjon fra det nazistiske Tyskland.

Tyngden av andre verdenskrig og av vår egen okkupasjonshistorie har ført til at forskning på mellomkrigstidens politiske motsetninger har vært sterkt konsentrert om utviklingen av høyreradikale bevegelser, og om fascismens og nazismens ideologiske innhold. *Charlie Krautwald* har valgt en annen innfallsvinkel. Han bidrar med en studie av hvordan fascismen har utfoldet seg i praksis, særlig med tanke på fysisk markering i det offentlige rom: i gatene og på torget. Når det gjelder høyreradikale bevegelser, følger han opp med interessante koplinger til det seine 1900-tallets nynazisme i Norden og i Europa for øvrig. Hvilke forbindelseslinjer ser vi? Hvordan og hvorfor søker vår tids høyreradikale å videreføre mellomkrigstidens handlingsrepertoar?

Den fremste utfordringen i etterkrigstidens Norge var naturlig nok gjenoppbygging av landet. 1950- og 60-tallet ble i økende grad preget av økonomisk vekst og bred støtte til det sosialdemokratiske målet om velferd for alle. På 1960-tallet ble den lange perioden med flertallsregjeringer utgått av Arbeiderpartiet avløst av et mindre stabilt politisk leie

med større skiftninger i valgsosiologiske mønstre. Men i et samfunn som fortsatt var preget av økonomisk vekst, og der klasseskillene var langt mindre påtrengende enn i mellomkrigstiden, var det ikke sosial deprivasjon som drev opposisjonelle grupper til barrikadene da bølgen fra ungdomsopprøret i 1968 også slo inn over Norge. Nå ser vi en venstreradikal ungdomsgenerasjon innta det offentlige rom med politiske utspill. Ulike grupper markerer seg med sine budskap: ned med «professorveldet» ved universitetene, vekk med foreldede normer for sex og samliv, nei til EEC/EF, nei til Nato og Vietnamkrigen, nei til utbytting av «den tredje verden». Vi ser også en begynnende mobilisering for miljøvern – og aller ytterst til venstre AKP (m-l) med røde rop om «væpna revolusjon».

Av mer varige nedslag fra dette tiåret er nyfeminismen, kvinnenes mobilisering for likestilling og lønnet arbeid. Kapitlet om 1970-tallets kvinnebevegelse er *Berit Eide Johnsens* andre bidrag i denne antologien. Etter å ha skissert et bredere bakgrunnsbilde med oppmarsj av til dels konkurrerende sammenslutninger som Kvinnefronten og Brød og Roser, vender hun igjen blikket mot sørlandsbyen Lillesand. I dette småbysamfunnet, med et gjennomgående borgerlig og tradisjonelt preg, organiserte en gruppe yngre kvinner seg under det djerve navnet «Xantippene» – kanskje ikke helt uten selvironi. Hvem var de, hva ville de oppnå, og hvordan arbeidet de for sine mål?

Feministene kom til å sette varige spor i de nordiske samfunn, som gjennom målrettet sosialpolitikk snart skulle framstå som forbilder for likestilling i Europa. I et videre perspektiv ble også 1970-tallets revolusjonære stemninger etterfulgt av reaksjon, men ikke uten å ha satt merke på kultur og dagligliv – også med smitteeffekt til mer kyniske markedskrefter som forsynte seg av ungdomsopprørets sjargong. Den danske forfatteren Jens Smærup Sørensen sier det slik: «individualisme, frigjorthet, fantasi, dette hadde vært opprørernes ville og vakre slagord». Nå ble de renset for ideell motivering og på snedig vis satt i omløp for å tjene forbrukersamfunnets kommersielle krefter – «gjenbrukt som banale minimumskrav på jobbmarkedet» og som «de velbergedes forutsetninger for det ubendige varebegjæret som måtte til da man slapp opp for behov» (2008: 82).³

---

3 Sørensen, Jens Smærup (roman, 2008): *Merkedager. En historie*. Oslo: Press.

Markedsliberalismens sterke innvirkning er et framtrepende trekk ved vår egen tid. Samfunnet møter også nye utfordringer knyttet til klimaendringer, global migrasjon og et mer akutt behov for å ivareta mennesker på flukt fra krig og konflikt. Kulturelle motsetninger skjerpes i mange vestlige land, etablerte politiske mønstre er i endring. Selv i vår skjermede utkant av Europa kan de hardeste frontene til tider bli preget av ekstreme utspill.

I bokas siste kapittel inviterer Lars Gule til refleksjon rundt den grunnleggende begrepsbruken i faglig debatt om de «ekstreme» i vår tid. Hva skal til for å nytte benevnelser som 'radikalisering' og 'ekstremisme'? Gule ser behov for sanering og presisering av en begrepsflora som til dels er normativt definert. Med sin definisjon av 'normativ ekstremisme' ønsker han å bidra til en forståelse som kan danne grunnlag for mer sentrale og globalt omforente normer. Han identifiserer også kategorien 'ekstreme enkeltposisjoner' eller 'partiell ekstremisme'. Ved å vise til elementer han ser som uttrykk for partiell ekstremisme i det norske politiske landskapet, utfordrer han vår tendens til å se oss selv som de normale, mens ekstremisme er noe som helst forekommer blant 'de andre'.